

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ ЯК КАТЕГОРІЯ НАУКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальності 081 «Право»
Освітньо-професійної
програми «бакалавр»
Федченко Наталія Юріївна

Керівник: кандидат філософських
наук, доцент
Задорожня Надія Олександрівна

Рецензент: старший викладач
Парасочкіна Ксенія Вікторівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Конституційно-правовий конфлікт як предмет дослідження юридичної конфліктології	9
1.2. Конституційно-правові конфлікти як відображення правової дійсності	9
1.2. Поняття конституційних конфліктів	13
1.3. Ознаки, функції та типологія конституційно-правових конфліктів	21
РОЗДІЛ 2. Механізми вирішення конституційних конфліктів	26
2.1. Шляхи попередження та врегулювання конституційно-правових конфліктів	26
2.2. Медіація як спосіб врегулювання конституційних конфліктів	31
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап державотворення в Україні характеризується підвищеною соціальною напругою, яка притаманна, як правило, усім перехідним політичним системам. Питання відповідності Основного Закону України світовим стандартам конституціоналізму поєднується з проблемами втілення конституційних приписів. Конфліктність, об'єктивно притаманна суспільним відносинам, найбільш гостро проявляється в тій сфері, яка традиційно виступає предметом конституційно-правового регулювання. Конфлікти, що виникають в процесі взаємодії суб'єктів конституційного права і неминуче зачіпають конституційно-захищаються цінності, здатні негативно впливати на конституційний правопорядок, підірвати верховенство і стабільність Конституції. Багато з цих конфліктів долаються політичними засобами і методами, інші набувають правової форми, невіддільні від юридичної практики і вирішуються за допомогою юрисдикційних процедур.

Суб'єкти конституційно-правових відносин нерідко вступають у взаємодію, послуговуючись не нормами Конституції та законів України, а в першу чергу власними інтересами і потребами, вже потім пристосовують конституційні приписи під власну поведінку. Потреба у політичних консультаціях, переговорах, компромісі усвідомлюється лише тоді, коли ситуація стає безвихідною. Громадяни фактично відсторонені від здійснення публічної влади, не мають суттєвих засобів впливу на вирішення поточних державних справ та дієвих інструментів контролю за владою. Значно впливає на конфліктний характер конституційних відносин і загальний низький рівень правової культури.

Таким чином, дієві механізми політичного регулювання знаходяться на етапі формування, а нові механізми громадсько-політичного діалогу втілюються із значними труднощами, породжуючи численні конфлікти.

Дослідницький інтерес до проблеми вивчення конституційних конфліктів зумовлений тим, що виникнення конфліктної взаємодії суб'єктів є атрибутом конституційного розвитку. Множинні протиріччя, що виникають у сфері відносин, які становлять предмет конституційно-правового регулювання, стають основою для протиборчого типу поведінки суб'єктів відносин, набувають форми конституційного конфлікту.

Оцінюючи значимість конституційного конфлікту для процесу розвитку, слід вказати, що конфлікт може виконувати як конструктивні, так і деструктивні функції. У першому випадку конфлікт прискорює процес розвитку, призводить до вирішення суперечностей сторін, у другому має наслідком руйнівні тенденції, що чинять негативний вплив на цілісність і стабільність правової системи. Цим повною мірою обґрунтовується необхідність концептуального оформлення системи засобів профілактики і вирішення конституційних конфліктів.

Отже, конфліктність конституційних правовідносин, потреба удосконалення конституційного законодавства, приведення його у відповідність до світових стандартів конституціоналізму актуалізують необхідність дослідження конституційних конфліктів в Україні. Відтак, законотворчість і правозастосовна діяльність потребують концептуального осмислення сутності і природи конституційно-правового конфлікту з метою не тільки ефективного захисту порушених прав та інтересів суб'єктів конституційного права, а й вдосконалення механізмів врегулювання і вирішення таких конфліктів.

Стан наукової розробки. Історії сучасного державотворення відомі конфліктні прояви, але до певного часу наука конституційного права оминала їх комплексне дослідження. Здебільшого конституційні конфлікти розглядалися в рамках галузевих досліджень, обмежених окремою проблематикою. Зокрема, питання соціальної напруженості, політичної та правової активності, конституційної культури та інші

суміжні теми досліджувалися Ю.М. Оборотовим, М.П. Орзіхом, В.В. Речицьким. Перше комплексне дослідження конституційного конфлікту було проведене Альбертом Єзеровим у монографії «Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні» (м. Одеса, 2008 р.). Галузь юридичної конфліктології продовжує активно розвивається за участю таких вчених, як Ю.Г. Барабаш, А.В. Глухова, А.А. Єзеров, В.М. Іванов, Т.М. Пряхіна та інші.

Дослідження цих та інших вчених сприяли появі у науці конституційного права нового наукового напрямку – конституційної конфліктології, метою якої є вивчення загальних закономірностей виникнення, розвитку та динаміки конституційних конфліктів. Конституційна конфліктологія ставала об'єктом дослідження таких науковців, як Л.М. Герасіна, А.М. Медушевський, А.В. Нікітіна, М.І. Панов, В.Я. Тацій, Ю. М. Тодика, Т.М. Пряхіна. Проблема медіації як альтернативного способу вирішення правових конфліктів знайшла відображення у працях таких практиків, громадських діячів та вчених як: Т. Барабаш, В.М. Баранова, О.М. Боброва, Є.О. Борисова, С.В. Васильчак, Р.Я. Демків, Г.І. Єрмоменко, В.В. Землянська, Н.М. Крестовська, О.А. Манухіна, Т.О. Подковенко, М.Я. Поліщук, Ю.Д. Притика, Л.Д. Романадзе, В.Б. Ткаченко, Н.В. Федоренко, В.І. Цимбалюк, І.Г. Ясиновський та ін.

Беручи до уваги необхідність урахування зарубіжного досвіду щодо розуміння сутності конституційних конфліктів та їх вирішення в ході написання кваліфікаційної роботи були розглянуті праці таких зарубіжних фахівців, як: Дж. Беркович, Х. Бесемер, Дж. Рубін, Т. Седеліус, Дж. Хайнес С. Чоудрі, та ін. Вивчення праць зарубіжних вчених-правознавців дозволило провести порівняльний аналіз підходів до визначення конституційного конфлікту, відобразити позитивний досвід осмислення способів вирішення конфлікту.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування сутності, детермінації та динаміки конституційних конфліктів як феномена правової дійсності. Досягнення мети дослідження передбачає формулювання та реалізацію в рамках кваліфікаційної роботи таких задач:

- проаналізувати існуючі в науковій вітчизняній та зарубіжній літературі погляди щодо конфліктів у конституційно-правовій сфері;
- визначити зміст та розкрити сутність поняття “конституційний конфлікт”;
- схарактеризувати ознаки та функції конституційних конфліктів;
- визначити підходи до класифікації конституційно-правових конфліктів;
- запропонувати шляхи попередження та врегулювання конституційно-правових конфліктів;
- проаналізувати особливості медіації як способу врегулювання конституційних конфліктів.

Об’єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що визначають природу конституційно-правових конфліктів.

Предметом дослідження є конституційний конфлікт як категорія науки конституційного права.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям є система загальнонаукових філософських, політико-правових, формально-логічних, теоретико-правових підходів і методів, принципи системності, об’єктивності, логічності, наступності, історизму тощо.

Діалектичний метод проявляється при встановленні взаємозв'язку «абстрактного» і «конкретного», «загального» і «особливого» в процесі розгляду феномена конфлікту, вивченні конфлікту як способу переходу соціальної системи в якісно інший стан, що визначає наявність позитивної складової в даному явищі. Оскільки

дослідження конституційного конфлікту передбачає вивчення об'єкта, що розвивається, актуалізується потреба в застосуванні діалектичного методу. Логічний метод має на увазі використання логічних прийомів при розмежуванні понять, класифікації форм конституційного конфлікту, встановлення причин і виведенні наслідків. Системний метод передбачає розгляд конституційного конфлікту як системного явища, включеності конфлікту в загальну систему конституційно-правових та соціальних відносин, застосування системного методу дозволяє забезпечити комплексне бачення проблем конфліктності в конституційно-правовій сфері, в рамках системного підходу в дослідженні виявляються системно структурні характеристики конституційного конфлікту. Перспективним при вивченні конфліктних явищ є функціональний метод, застосування якого дозволяє продемонструвати динамічну складову конфлікту, вказати на наявність стійкої кореляції між елементами конфлікту, його динамікою і функціями, встановити позитивні і негативні наслідки конфлікту. Поєднання загальнонаукових методів дозволяє цілісно представити досліджуване явище. Багатоаспектність предмета дослідження зумовило використання методу міждисциплінарного синтезу.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані у подальших загальнотеоретичних дослідженнях конституційно-правових конфліктів та шляхів їх вирішення.

Матеріали кваліфікаційної роботи також можуть бути використаними в навчальному процесі при викладанні спецкурсів з конституційного права, юридичної конфліктології та політології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження було представлено на Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 13 березня 2020 р.).

Публікації. Теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи знайшли відображення в публікації:

Федченко Н. Ю. Конституційно-правові конфлікти та їх ознаки. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). – Одеса, 2020. – С. 31-33.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

1.2. Конституційно-правові конфлікти як відображення правової дійсності

Розвиток українського суспільства характеризується суперечливістю: з одного боку, відбувається поступовий процес розбудови правових інституцій, з іншого – продовжують існувати позаправові механізми вирішення політичних протистоянь. Більше того, дослідження юридичних конфліктів, причин їх виникнення і згодом механізмів вирішення дає підстави припустити, що певні політичні актори досить чітко вибудовують свою політичну діяльність для використання правової ситуації з метою фальсифікації, маніпулятивного впливу на опозиційні політичні сили та соціальні верстви населення, для досягнення особистих або групових амбітних цілей. Така неправомірна діяльність шкодить розвитку громадянського суспільства, призводить до появи політико-правових конфліктів, стаючи на перешкоді поступу України до Європейського співтовариства.

З огляду на це існує потреба моніторингу конституційно-правових конфліктів в українському суспільстві задля з'ясування ступеня їх загрози подальшому розвитку демократії. Для досягнення цієї мети насамперед необхідно уточнити сутність конституційно-правового конфлікту, уточнити причини, детермінанти й мотиви їх виникнення, обґрунтувати рівень та обсяг їх небезпеки для становлення демократичних інституцій в Україні.

При з'ясування правової природи конституційно-правових конфліктів та умов їх виникнення необхідно приділити увагу поняттю правової дійсності.

У змісті поняття «правова дійсність» поєдналися правові уявлення суспільства, правова культура і психологія його членів, техніко-юридичні засоби, діяльність його об'єднань. Це пояснює можливість об'єднати в понятті «правова дійсність» комплекс правових явищ, обумовлює багатоманітність та складність цієї категорії. Правову дійсність можна визначити як форму соціальної дійсності, якій притаманний комплекс об'єктивних, суб'єктивних й інституційних властивостей, що знаходить свій вираз в усіх юридичних явищах, які характеризують специфіку і міру правового розвитку конкретного суспільства.

Правова дійсність характеризується такими ознаками:

- виступає особливим варіантом суспільного життя;
- їй притаманні об'єктивні, суб'єктивні та ірраціональні ознаки;
- базується на об'єктивно вираженому праві;
- має тісний зв'язок з економічним і політичним життям;
- відображає особливості правового розвитку, культурний рівень суспільства, накопичені духовні цінності,;
- має статичну (відображає інституційні форми) і динамічну основи (відображає процеси, реальні зміни);
- є поєднанням як позитивних, так і негативних юридичних явищ.

Останні дві ознаки правової дійсності характеризують конституційну конфліктність, яка зумовлена соціальною активністю суб'єктів конституційних правовідносин. Правовідносинам, як і іншим соціальним відносинам, властива конфліктність, детермінована конфліктною природою більшості юридичних фактів. Як вид соціальної взаємодії, конституційно-правовий конфлікт відтворює у сфері права всі головні риси соціального конфлікту. На думку науковців юридичним конфліктом вважається «будь-який конфлікт, в якому спір так чи інакше

пов'язаний з правовими відносинами сторін і, відповідно, елементи конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки» [28, с. 19].

Природу та значення будь-якої категорії в системі інших визначають її функції. Конфліктологічна модель, як відомо, є однією з базових у соціології, адже конфліктність суспільних відносин між окремими соціальними групами і класами завжди була й залишається предметом соціологічного пізнання. Її підґрунтям є марксистське вчення про класову боротьбу в суспільстві, у якому виділяють власників засобів виробництва (експлуататорів) та найманих працівників (тих, кого експлуатують). Класова боротьба є рушійною силою історичного розвитку суспільства та породжує зміну суспільно-економічних формацій. Можна погодитись з білоруським соціологом Н.В. Гришиною, яка стверджує, що «навіть у 1970–1980-х рр. К. Маркса все ще вважали найбільш значущим теоретиком конфлікту, на ідеях якого сформувалася “соціологія класової боротьби” і сучасна теорія конфлікту, його ідеї продовжують впливати на множинність уявлень сучасної конфліктології» [24, с. 459]. Одним з засновників теорії конфлікту вважають Г. Зіммеля. Науковець визначав конфліктогенність невід’ємним явищем суспільного життя, що не завжди призводить до руйнації, а іноді сприяє збереженню найважливіших функцій соціальних систем. Це, на його думку, «відбувається завдяки тому, що в процесі конфлікту вивільняються агресивні емоції, що дає людям змогу згодом інтегруватися та солідаризуватися» [39].

Сучасна парадигма конфлікту була розроблена німецьким соціологом Р. Дарендорфом й американським вченим Л. Козером. Перший, розвиваючи діалектичну теорію К. Маркса, стверджує, що «соціальні конфлікти мають діалектичний характер, оскільки вони виростають із структури суспільств, які є союзами панування й мають тенденцію до зіткнень між організованими сторонами, що постійно

кристалізуються» [25, с. 260]. Як зазначає Р. Дарендорф, «форми соціальних конфліктів, що змінюються залежно від меж свого розгортання, можна досліджувати за допомогою двох змінних: їх інтенсивності (енергія, яку вкладають учасники конфлікту в нього) та насильництва (засоби, які обирають сторони, що вступають у боротьбу, для захисту своїх інтересів)» [25, с. 260–261].

Л. Козер, уточнюючи ідеї Г. Зіммеля, обґрунтовує конфлікт як «невід’ємну властивість соціальних систем і доводить, що він може мати як функціонально-позитивний характер, коли торкається тільки таких цілей, цінностей і інтересів, які не суперечать ustalеним засадам внутрішньо групових відносин, так і функціонально-негативний (дисфункціональний) характер, коли сторони, що протистоять, не поділяють більше тих цінностей, на яких базувалась законність цієї системи, оскільки приховує в собі небезпеку руйнації соціальної структури» [35, с. 250]. Л. Козер визначає конфлікт як «ідейне (ідеологічне) явище, яке виявляє себе в боротьбі за владу, перерозподіл доходів, переоцінку цінностей... Він є зіткненням інтересів і цінностей, яке виявляється в ідеологічному протиборстві сторін, що взаємодіють, і призводить до соціальної напруги та конфронтації» [35, с. 251]. Тож у тих суспільствах, де є ворогуючі класи, конфлікти носять негативний характер і загрожують цілісності соціальних зв’язків і єдності соціальної системи. Натомість у суспільствах плюралістичної демократії конфлікти є джерелом встановлення принципів соціальної взаємодії між групами та індивідами. Л. Козер наголошує на тому, що «соціальні системи відрізняються одна від одної рівнем толерантності та інституціалізації конфліктів; не існує таких суспільств, де будь-яка антагоністична вимога могла б виявитися без перешкод і негайно. Суспільства мають засоби каналізації соціального незадоволення і негативних емоцій, зберігаючи при цьому цілісність тих відносин, у межах яких розвився антагонізм»

[35, с. 97]. Для цього використовуються соціальні інститути, які виконують функції запобігання конфліктності в суспільстві.

На думку відомого українського соціолога С. Макеєва, «вихідні тези, які є основою конфліктологічного підходу, зводяться до таких положень: в усіх соціальних системах можна знайти неоднаковий розподіл обмежених у кількості цінних ресурсів; нерівність закономірно й неминуче породжує конфлікти інтересів різних частин системи; такі конфлікти інтересів рано чи пізно спричинять відкрите зіткнення між тими, хто володіє, і тими, хто не володіє цінними ресурсами; ці конфлікти спричинюватимуть реорганізацію соціальної системи, створюючи нові види нерівності, що, у свою чергу, слугуватиме поштовхом для нових конфліктів та змін тощо» [46]. Саме це покладено в основу розробки, як підкреслює С. Макеєв, «свого роду конфліктологічної “універсальної моделі” соціальної структури й соціальних відносин, де влада і власність, панування та боротьба є її сутнісними ознаками (Дж. Рекс, Р. Коллінз)» [46].

Таким чином, в залежності від умов та обставин конституційно-правовий конфлікт може або порушувати справедливе співвідношення позицій або відображати необхідність нового правового порядку.

1.2. Поняття конституційних конфліктів

Зміст конституційно-правових конфліктів поняття має міждисциплінарний характер, оскільки є предметом не лише конституційного права, а й політології, соціології права, психології тощо.

Появі і введенню в сучасну науку поняття «конституційний конфлікт» ми багато в чому зобов'язані закордонним вченим, які внесли вагомий вклад у дослідження різного роду конфліктів, що мають конституційно-правову природу. За кордоном термін «конституційний

конфлікт» застосовується до досить широкого кола явищ і процесів. По-перше, в якості конституційних розглядаються конфлікти, що виникають в системі «законодавча – виконавча влада» в державах з президентськими і напівпрезидентських формами правління, враховуючи ризики їх взаємного блокування [2] або в цілому в системі поділу влад [4; 44], що дозволяє, на думку Джаспера де Раадта, «оцінити вплив конституційних конфліктів на конституційні зміни у всій політичній системі» [26]. По-друге, в якості конституційних розглядаються конфлікти між федерацією і суб'єктами у федеративних державах або між центром і регіонами в унітарних державах з приводу розмежування владних повноважень, ступеня автономності територіальних одиниць, що входять до складу держави. Як зазначає Р.Дж. Суїні, «в усіх конституціях конфлікти виникають з питання про те, яку владу має уряд, і в федерації головним джерелом конфлікту є, перш за все, поділ владних повноважень між федерацією і штатами» [63]. Багато зарубіжних вчених характеризують в якості конституційних конфліктів революції, громадянські війни [7], військові перевороти [37], незаконне повалення легітимної державної влади, які неминуче тягнуть конституційні перетворення, і досить суперечливі відносини між владою в подібні перехідні періоди [14]. Одним з нових і перспективних напрямків є дослідження конфліктів конституційних прав і свобод, які викликані конкуруючими і однаково захищеними правами і свободами [5]. Окремі вчені такі конфлікти також називають конституційними [13].

У вітчизняних наукових дослідженнях та дослідженнях країн СНД конституційний конфлікт розглядаються більш широко – як «політико-правова форма взаємодії суб'єктів конституційних відносин, що виявляється в їх протиборстві і обумовленою необхідністю вирішення розбіжностей з питань визнання, реалізації, захисту інтересів суб'єктів, які мають цінність з точки зору їх соціальної значимості» [27]. І.А. Третьак визначає конституційний конфлікт як «політичний тип

соціальних конфліктів, що представляє собою розбіжності суб'єктів конституційно-правових відносин з приводу здійснення державної влади, пріоритетів конституційно-правового розвитку, забезпечення дотримання основ конституційного ладу, які за допомогою конституційних процедур можуть бути трансформовані в юридично значимі і породжують правові наслідки» [70, с. 41]. Науковці В.М. Кудрявцев, А.В. Дмитрієв та Ю.Г. Запрудський своєрідність юридичних конфліктів у владному механізмі описують під кутом зору специфічних конституційних процедур їх вирішення [49, с. 147]. Питанням аналізу державно-правових конфліктів у межах юридичної конфліктології присвячена і праця О.Ю. Тодици [68, с. 408]. Дослідник зазначає, що „у системі державно-правових конфліктів вагому частку становлять конституційно-правові конфлікти, тобто конфлікти, які пов'язані з розумінням і реалізацією норм Конституції, особливо щодо поділу влади» [68, с. 409].

Наголошуючи на правильності назви «конституційний конфлікт», А. Єзеров зауважує, що «найменування цього явища прямо пов'язане із його сутністю, із тим змістом, що в нього вкладається дослідниками. Конституційний конфлікт є необхідною формою розвитку конституційно-правової реальності, що поєднує в різних пропорціях деструктивні і конструктивні компоненти, які збагачують людей новим соціальним досвідом як негативного, так і позитивного характеру» [27, с. 66]. Конституційний конфлікт розглядається як вид юридичного та «являє собою протистояння у політико-правовій взаємодії суб'єктів конституційних відносин, яке відображується в інституційно нормативованих взаємоспрямованих діях цих суб'єктів щодо визнання, задоволення, захисту своїх інтересів, потреб, цілей, що являють собою цінність з точки зору їхньої соціальної значущості» [27, с. 69].

Тобто у загальному вигляді конституційний характеризується конфронтаційністю співпраці суб'єктів конституційно-правових

відносин. До таких суб'єктів належать органи державної влади, об'єднання громадян, окремі громадяни та інші. Проте недостатньо обґрунтованим видається вибір категорії «державно-правовий конфлікт», що визначається її прихильниками як «найбільш прийнятною для конституційно-правових досліджень» [12, с. 10]. Ю. Барабаш вважає, що «цей термін більш точно відображає зміст основної маси конфліктних протистоянь, які виникають у сфері відносин, що регулюються конституційним правом» [12, с. 8]. З цим аргументом не можна не погодитися, проте зауважимо, що термін «конституційний конфлікт» більш точно відображає зміст усієї сукупності конфліктних протистоянь, які виникають у конституційно-правовій сфері, а тому його вживання є більш доцільним. Термін «державно-правовий конфлікт» є слушним, коли мова йде про конфлікти за участю суб'єкта публічної влади. Так, Ю. Барабаш зазначає, що «суб'єктами державно-правових конфліктів найчастіше виступають органи публічної влади та їх посадові особи. В окремих випадках державно-правові конфлікти можуть виникати між політичними партіями і державою в особі її органів чи посадових осіб або між групами людей ... та владними інституціями» [12, с. 11]. Крім того, автор визначає державно-правові конфлікти «як протистояння, що виникають із приводу реалізації суб'єктами публічної влади, між декількома владними інститутами, владним інститутом (інститутами) та інститутами суспільства, соціальними спільнотами з приводу здійснення публічної влади або заволодіння нею» [12, с. 4]. Отже, прикметною ознакою державно-правових конфліктів є те, що однією із сторін завжди є «владна інституція». Таку групу конфліктів у конституційно-правовій сфері дійсно доцільно називати державно-правовими. Проте існують конфлікти, сторони яких не наділені публічно-владними повноваженнями – громадяни, виборці, політичні партії, громадські організації тощо. Такі конфлікти не можна називати державно-правовими, вони є конституційними.

Не дивлячись на це, термін «державно-правові конфлікти» є досить вживаним у науці конституційного права. Зокрема, В. Кривцова відносить державно-правові конфлікти до різновиду юридичних, проте наголошує на тому, що вони «походять від сфери політичних відносин» [42, с. 11]. Ці положення не викликають заперечень, оскільки, на думку Т. Пряхіної, «межі між політикою і правом у конституційних конфліктах рухомі і залежать від конкретних історичних умов, в яких вони розгортаються» [58, с. 20], тому, дійсно, державно-правові конфлікти можна віднести як до політичних, так і до юридичних конфліктів.

Отже, конституційні конфлікти та державно-правові конфлікти співвідносяться як загальне і особливе, а останні можуть виникати лише у сферах конституційного права, пов'язаних із публічним владарюванням.

За твердженням Ю. Тихомирова, «конституційний конфлікт, зважаючи на свою значущість, частіше за все породжується політичними причинами та ніби виростає з політичного конфлікту, тому за своїми елементами та формами прояву конституційний конфлікт може збігатися (і часто саме так відбувається) з політичним конфліктом. Але політичний конфлікт при збігові всіх зазначених параметрів все одно зберігає свій неформалізований, неупорядкований характер, що ускладнює його розв'язання цивілізованими правовими засобами» [67, с. 56]. Для усунення цих складностей політичний конфлікт необхідно наділити юридичними властивостями. Таке «перетворення (звісно, тільки там, де це можливо і необхідно) політичного конфлікту на правовий конфлікт – це своєрідне юридичне логарифмування (юридизація) конфлікту, приведення його до вигляду, що припускає правовий спосіб його тлумачення, кваліфікації, розв'язання і подолання» [76, с. 50].

За твердженням В. Кудрявцева, така юридизація конфлікту «можлива і реалізується за таких умов: 1) правовий підхід до

відповідних конфліктів; 2) розгляд, кваліфікація і оцінка учасників конфлікту як вільних, незалежних і рівних суб'єктів права із своїми інтересами; 3) розуміння, вираження, трактовка і вирішення фактичного конфлікту у вигляді спору про право між встановленими суб'єктами права; 4) наявність належного правопорядку (з необхідними юридичними інститутами, нормами, процедурами тощо) як основи, механізму і гаранта правового конфлікту і додержання прийнятого рішення всіма» [76, с. 50].

Таким чином, юридизований політичний конфлікт набуває сутності конституційного конфлікту. Тому слушним є твердження Т. Пряхіної про те, що «конституційні конфлікти є політичний тип соціальних конфліктів, які через конституційні процедури можуть бути трансформовані на юридично значимі, такі, що породжують правові наслідки» [58, с. 20]. Продовжуючи аналіз В. Кривцова зазначає, що «сутність і природа державно-правових конфліктів безпосередньо походять від сфери політичних відносин, наприклад, через установа нових принципів державотворення, укріплення політико-економічної незалежності, відтворення нових політичних інститутів ... тощо» [42, с. 11].

Однією з ознак конституційно-правового конфлікту є його предмет. Це фактичні відносини протистояння через наявність проблеми, яка є причиною зіткнення сторін, або, навпаки, зумовлена таким зіткненням, а також дії, які вчиняються або повинні (можуть) вчинитися у відношенні до об'єкта конституційного конфлікту. Кожна із сторін має на меті вирішити цю проблему на свою користь, «конституювати власні потреби, забезпечити визнання їх особливої значущості і цінності, закріплення на вищому рівні правового регулювання, що передбачає заходи гарантування, забезпечення та правового захисту» [57, с. 14].

Предметом конституційного конфлікту можуть стати проблеми захисту прав і свобод особистості, збереження або оновлення існуючого

конституційного ладу, проблема поділу влади, визначення пріоритетів державної політики та інше. Конституційно-правова природа предмета юридичного конфлікту завжди вказує на його конституційну сутність. Склад учасників такого конфлікту, його об'єкт, причини тощо в цьому випадку не мають значення. Для прикладу, протистояння парламентських фракцій, груп тиску, суб'єктів законодавчої ініціативи, громадян, що страйкують з приводу прийняття будь-якого закону вважається конституційним конфліктом, оскільки воно виникло щодо законотворчості, яка є суто конституційно-правовим атрибутом. Тому для визначення конфлікту як конституційного значення має лише його предмет.

Об'єктами конституційного конфлікту може бути державний суверенітет, влада, національно-культурна автономія тощо, а також й земля, експортно-імпорتنі операції, інвестиції, приватизація тощо. Тобто серед об'єктів конституційних конфліктів можуть бути цінності матеріального, соціального, духовного характеру, а на конституційність конфлікту в такому разі вказують інші чинники (суб'єктний склад, наприклад). Так, конституційним конфліктом цілком можна вважати протистояння між фракціями у парламенті з приводу прийняття запропонованого урядом закону про перегляд податкових ставок. Сторонами цього протистояння є уряд, який запропонував даний законопроект, частина парламентських фракцій, що його підтримують, з одного боку, та друга частина парламентських фракцій, які виступають проти прийняття такого закону. Предметом конфлікту виступають фактичні конституційні відносини з розгляду певного законопроекту, а об'єктом – фіскальна політика. І хоча об'єкт цього конфлікту не належить до системи конституційно-правових цінностей, суб'єктний склад і предмет конфлікту надають йому конституційно-правового змісту.

Таким чином, певні цінності, на які спрямовані дії сторін конфлікту, та/або прагнення контролю над ними виступають об'єктами конституційного конфлікту. Фактичні відносини, що виникли з приводу цього об'єкта та породили певну проблему складають предмет конституційного конфлікту. Фактори, що спричиняють конфліктні ситуації, дуже часто знаходяться за межами конституційного права і обумовлені передусім станом економіки, соціально-політичних відносин. Проте більшість конфліктів пов'язана із наявністю колізій, прогалин, дефектів конституційного законодавства та практикою його застосування.

Конституційно-правовим конфлікт вважатиметься за наявності у його предметі спірного юридичного факту конституційно-правового змісту і можливості припинення протистояння сторін за допомогою конституційно-правових процедур.

Сторони конституційного конфлікту завжди наділені правовими характеристиками, виступаючи одночасно і суб'єктами конституційних правовідносин. Їхні причини та підстави теж мають правову форму, а об'єкт конфлікту знаходиться під правовим захистом. Розвиток конституційного конфлікту характеризують специфічні закономірності, він має певні юридичні наслідки.

Отже, впливаючи на елементи конфлікту, норми права надають йому статус юридичного, виступаючи при цьому першочерговою підставою для класифікації юридичних конфліктів та критерієм їх віднесення до конституційних.

Безсумнівно, перевагами даних дефініцій є вказівка на учасників конституційних конфліктів – суб'єктів конституційних відносин, а також розгляд конституційних конфліктів як різновиду соціальних конфліктів, форми соціальної взаємодії між суб'єктами, що дозволяє використовувати досягнення соціології (і її підрозділу - конфліктології) при їх аналізі.

1.3. Ознаки, функції та типологія конституційно-правових конфліктів

Дослідження поняття конституційного конфлікту передбачає встановлення його основних ознак та характеристик. Для конституційного конфлікту характерні загальні ознаки, що характеризують його як вид юридичного конфлікту.

1. Конституційний конфлікт є різновидом соціального конфлікту.

2. Конституційний конфлікт характеризується публічністю, що проявляється у відкритому характері протиборства сторін, наявністю у одного з учасників конфлікту владних повноважень, конфлікт зачіпає загальні інтереси.

3. В силу впливу на публічні інтереси конституційний конфлікт характеризується високою соціальною значимістю.

4. Комунікативний характер конституційного конфлікту проявляється в тому, що конфлікт демонструє тип комунікації суб'єктів, в основі якого лежить протиріччя і непорозуміння [65, с. 170].

Специфіка конституційного конфлікту також знаходить вираз у таких ознаках:

1. він виникає в тих сферах суспільних відносин, які є предметом конституційного права;

2. його учасниками виступають суб'єкти конституційного права – громадяни, апатриди, біпатриди, об'єднання громадян, нації (народності); органи державної влади та місцевого самоврядування, посадові особи і т.д.;

3. сторони такого конфлікту не прагнуть до завоювання публічної влади (як в політичному конституційному конфлікті), а вступають в конфлікт з метою захисту своїх конституційних прав, свобод, законних

інтересів, повноважень, компетенції, відновлення правового становища, що мало місце до виникнення конституційно-правового конфлікту;

4. конституційно-правовий конфлікт, як і будь-який юридичний конфлікт в вузькому сенсі слова, виникає в зв'язку зі створенням, реалізацією, застосуванням, зміною або тлумаченням норм конституційного права;

5. він викликаний більшою мірою юридично зумовленими, ніж політичними причинами – прогалинами і колізіями в конституційному законодавстві, конкуренцією конституційних прав, свобод і конституційних цінностей, неправильним розумінням, тлумаченням і застосуванням конституційно-правових норм;

6. правовою формою існування конституційно-правового конфлікту є конституційно-правові відносини, які виникають на підставі юридичних фактів, найбільш поширеними з яких є дії (бездіяльності) у вигляді порушення основ конституційного ладу, конституційних цінностей, конституційних (основних) прав і свобод, конституційно розмежованих предметів відання і повноважень, встановлених нормами конституційного права компетенцій або повноважень;

7. припинення (в тому числі вирішення, врегулювання) конституційно-правового конфлікту можливе за допомогою конституційних процедур;

8. як виникнення, так і вирішення (врегулювання) конституційно-правового конфлікту тягне за собою юридичні і, перш за все, конституційно-правові наслідки [48, с. 95].

Основні напрямки впливу на суспільні відносини і соціальну реальність є функціями конфлікту. До них належать:

Комунікаційна функція конституційного конфлікту проявляється в тому, що конфлікт, який є наслідком порушення комунікації, надає сторонам можливість встановити більш глибоке взаєморозуміння.

Стимулююча функція полягає в тому, то конфлікт висуває на перший план і наочно демонструє необхідність здійснення позитивних змін.

Деструктивна функція проявляється у виникненні матеріальних, духовних, правових витрат, прагненні сторони (або сторін) не до вирішення протиріччя, а виключно до перемоги в конфлікті.

Індикативна функція полягає в зверненні уваги на наявні невирішені проблеми і протиріччя, виявленні джерел соціальної напруженості.

Інтеграційна функція виражається в тому, що успішне вирішення конфлікту здатне привести до досягнення більш високого рівня консенсусу і зняттю соціальної напруженості, формування спільного підходу до осмислення і розуміння конституційних цінностей.

Системна функція конфлікту обумовлена його роллю у відновленні соціальної рівноваги та забезпеченні цілісності системи [65, с. 171].

Під класифікацією розуміється багатоступінчатий поділ за істотними видоутворюючими ознаками, розподіл, вироблений фахівцями, який має стійкий загальноприйнятий характер. Класифікація предметів має на меті їх розподіл на групи в такому порядку, який найбільш зручний для сприйняття речей і для визначення їх властивостей.

У конфліктології, яка має справу з багатьма різномірними об'єктами, проблема класифікації є доволі складною, що пояснюється, по-перше, практичною неможливістю проведення «чистих» експериментів, по-друге, через труднощі методологічного характеру. Це є ймовірною причиною відсутності у вітчизняній науці цілісних класифікацій конституційних конфліктів. Проте спроби систематизації конфліктів все ж таки зустрічаються. Зокрема, О. Тодика як про окремий вид конституційних конфліктів говорить про конфлікти у сфері

народовладдя [69, с. 73], Ю. Тихомиров виділяє конфлікти влад та їх структур [67, с. 55], В. Авксентьев вирізняє етнічні конфлікти [6, с. 46]. Все це є різновидами конституційних конфліктів.

Що стосується класифікації загальних конфліктів та юридичних, то тут спостерігаємо багато підходів, які можна застосувати при класифікації конституційних конфліктів. А. Здравомислов виокремлює «дві групи конфліктів на макрорівні: конфлікти між новими та старими порядками; конфлікти щодо способу становлення та реального змісту нових відносин» [30]. Д. Карєєв пропонує класифікувати конфлікти «з огляду на типи взаємодії суб'єктів конфлікту та на суб'єктивні цілі і завдання даного конфлікту і його внутрішню політико-психологічну природу (раціональний та ірраціональний конфлікти)» [33, с. 43]. В основу класифікації конфліктів можуть бути покладені «форми та ступінь зіткнення або масштаби та тривалість тощо» (А. Кібанов) [39], кількість учасників та вид норм права (В. Кудрявцев) [43], рівень антагонізму, причинно-мотиваційні зв'язки (А. Анцупов, А. Шипілов) [9] тощо.

Наведені підходи до класифікації конфліктів ілюструють використання дослідниками різних ієрархічних одиниць конфліктів – типів, видів, родів, класів, рівнів, груп. Не зважаючи на це відсутній єдиний системний підхід до класифікації конфліктів. Більше того, деякі автори переконані у неможливості такого підходу.

А Єзеров пропонує виокремити шість основних класифікаційних одиниць у систематизації конституційних конфліктів. Відповідно, маємо такі критерії класифікації конституційних конфліктів:

За функціями конституційного конфлікту: соціально позитивні соціально негативні конституційні конфлікти;

За масштабами конституційного конфлікту: конфлікти макрорівня, мезорівня та мікрорівня;

За формами конституційного конфлікту: прості конституційні конфлікти, конституційні делікти, конституційні спори, конституційні кризи;

За об'єктами конституційного конфлікту (за сферою розгортання): комплексні та суто конституційно-правові конфлікти;

За предметом конституційного конфлікту поділ здійснюється за нормами конституційного права;

За суб'єктами конституційного конфлікту: конституційні конфлікти між владними суб'єктами, між невідними суб'єктами, між владними та невідними суб'єктами.

Вчений переконаний, що за такого підходу «за основу класифікації беруться лише значимі для конституційного конфлікту ознаки, тому за її допомогою можна надати описову характеристику будь-якому конституційному конфлікту. З цієї точки зору вона є універсальною, оскільки інші можливі критерії, яких безліч, є несуттєвими» [27, с. 81].

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Шляхи попередження та врегулювання конституційно-правових конфліктів

Проблема вирішення конфліктів існує так само довго, як і саме явище конфлікту. Однак процес активного наукового осмислення проблеми вирішення конфліктів почався лише в другій половині двадцятого століття.

С. Гартнер і М. Мелін вважають, що «до вирішення конфлікту призводить процес, який визначається як «управління конфліктом» [39]. Управління конфліктом має на увазі будь-які кроки, що вживаються для вирішення конфлікту мирним шляхом (від двосторонніх переговорів до посередництва третьої сторони).

Існує безліч методів управління конфліктом. Переговори мають на увазі пряму взаємодію сторін спору, за допомогою якого сторони шукають взаємоприйнятну угоду. Заклик має на увазі публічне звернення або вимогу третьої сторони до учасників конфлікту. Медіація включає допомогу третьої сторони в пошуці прийнятної угоди. Позитивне стимулювання включає економічну, військову, адміністративну підтримку вирішення конфлікту. Судовий розгляд спору забезпечує вирішення конфлікту шляхом створення обов'язкового для сторін спору рішення» [50]. Значимість своєчасного вирішення виражається в зниженні «ціни конфлікту». Л. Кріесберг називає контролем, який знаходився під контролем і вирішений мирним шляхом «конструктивним», підкреслюючи переваги подібного усунення протиріч [41, с. 4].

Проведений аналіз конституційних конфліктів дозволив встановити такі способи вирішення конституційних конфліктів в зарубіжних країнах:

а) юридичні способи: 1) внесення змін до конституційного законодавства, що усувають причини конфлікту (Польща 2016 р.); 2) прийняття нової конституції, що обумовлює припинення конфлікту (Казахстан, 1995 р.); 3) реалізація встановлених конституцією процедур (розпуск законодавчого органу, відставка уряду, процедура імпичменту (Сомалі, 2014 р.; Бразилія, 2016 р.)), вирішення конфлікту органом конституційного правосуддя (Іспанія, 2016 р.) 4) застосування заходів федерального втручання (Канада, 1970 р.).

б) політичні способи: 1) переговори (Польща, 1995 р.) 2) укладення політичної угоди (Білорусь, 1996 р.).

в) використання військової сили і позаконституційного тиску (Буркіна-Фасо, 2015 р.)

З огляду на природний розвиток суспільних відносин прогалини та протиріччя неминуче виникають в усіх сферах, в т.ч. й конституційно-правовій. В Україні складність процесу вирішення конституційних конфліктів пояснюється такими обставинами. По-перше, нормативно-правова база для здійснення політичних, економічних та інших перетворень в українському суспільстві поступово формується, але далека від завершення. Конституційні акти, які приймаються на основі політичних компромісів, а не на основі соціального консенсусу, породжують багато прогалин та суперечностей у конституційно-правовій сфері. По-друге, вітчизняну політичну систему дестабілізують низький рівень правової культури та поширений у суспільстві правовий нігілізм, наслідком чого є нехтування конституційними нормами, недотримання політичних зобов'язань з боку суб'єктів конституційних правовідносин. Усе це актуалізує проблему профілактики конституційної конфліктності, збільшення способів позитивного впливу конституційних конфліктів на розвиток конституційного процесу, зменшення негативних наслідків конституційних конфліктів.

Одним із пріоритетних напрямків державної політики має стати розробка заходів щодо запобігання конституційним конфліктам. Одним із таких заходів має стати прозорість в діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування як основних суб'єктів конституційно-конфліктної взаємодії, всебічне інформування населення про всі аспекти їх функціонування.

Конструктивна взаємодія органів влади має розцінюватися як життєва необхідність, а не як нав'язаний обов'язок. Тому розвиток конституційного законодавства, яке має на меті профілактику конституційної конфліктності, повинен здійснюватися шляхом удосконалення існуючих та вироблення нових норм, що стосуються взаємодії органів публічної влади між собою, стимулюють їх до співпраці, встановлюють відповідальність за порушення цих начал.

Серед засобів впливу на конституційний конфліктний процес можна виділити поширені у політичній практиці громадські слухання, політичні переговори та консультації, політичне посередництво. У п. 8 ст. 231 Регламенту Верховної Ради України зазначається, що «парламентські (а часто й громадські) слухання проводяться гласно і відкрито з прямою радіотрансляцією, а за необхідності і телетрансляцією. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України на пленарному засіданні приймає постанову, якою схвалює відповідні рекомендації» [56].

Дієвим способом запобігання конституційним конфліктам та впливу на подальший їх розвиток виступають політичні переговори та консультації. В. Іванов вказує, що «переговори можуть відбуватися між вищими посадовими особами держави або в рамках узгоджувальних комісій та робочих груп, створюваних спеціально для вирішення конституційного конфлікту. У рамках цих комісій та груп сторони вербалізують суперечливі вимоги та рухаються до укладення угоди» [31, с. 59]. Переговорний процес включає предмет переговорів (який може

збігатися з предметом конфлікту або бути його частиною) та сторони переговорів і можливих посередників. Переговорам притаманні такі ознаки: 1) вони являють собою фактор, який сприяє досягненню поставлених цілей і забезпечення інтересів суб'єктів права; 2) вони, як правило, ведуть до конкретних результатів і юридичних наслідків; 3) вони є важливим елементом дії права, а також функціональної складової системи правового регулювання; 4) вони спрямовані на те, щоб усунути перешкоди, які стоять на шляху задоволення інтересів сторін спору. Ефективність переговорів в тому, що вони мають на меті досягнення компромісу (на основі взаємних або односторонніх поступок) та зближують сторони у процесі взаємного обговорення своїх позицій.

Компроміс визначається як універсальна взаємодія сторін конституційного конфлікту. Суть компромісу полягає в єдності боротьби і співпраці його сторін на основі спільних інтересів, однак кожна з його сторін може переслідувати свої специфічні інтереси і поряд із загальною метою досягати за допомогою даної угоди свою особливу, іноді навіть протилежну іншій стороні, мету. Компроміс орієнтований як на зниження інтенсивності конституційного конфлікту, так і на його запобігання. Сьогодні його потенціал широко задіяний в різних сферах суспільного життя, що дозволяє говорити про нього як універсальний засіб впливу на суспільні відносини.

Результатом компромісу є певна домовленість, дотримуючись якої сторони припиняють протистояння. Проте з часом протистояння може поновитися. Якщо сторони планують забезпечити довгострокову безконфліктну співпрацю, спільні рішення мають прийматися шляхом консенсусу. На переконання А. Єзерова «консенсус і тільки консенсус має стати як засобом профілактики конституційної конфліктності, так і способом вирішення і врегулювання наявних конституційних конфліктів» [27, с. 164]. Якщо сторони конституційного конфлікту не

можуть самостійно його вирішити, до цього процесу може залучатися авторитетний посередник. Займаючи нейтральну сторону між конфліктуючими сторонами, посередник допомагає їм у подоланні розбіжностей і конструктивному вирішенні конфлікту, встановлюючи і підтримуючи спілкування безпосередньо між сторонами.

Засобом усунення конституційного конфлікту є гармонізація тих нормативно-правових колізійних положень, які власне спричинили цей конфлікт. О. Бондарчук зазначає, що «узгодження (гармонізація) нормативно-правових актів та узгодження дій суб'єктів конституційних правовідносин тільки з позицій теоретичного аналізу може розмежовуватися, а в практичній площині ці явища постають як єдиний комплекс впливу. Це пояснюється тим, що інтереси та продиктовані ними дії суб'єктів права, як правило, проявляються у виданні правових актів, а правові акти, у свою чергу, є результатом погодження інтересів суб'єктів права. В цілому узгодження інтересів є єдиним можливим засобом прийняття нормативного рішення, що характеризується властивістю бути реалізованим» [20, с. 33].

У процесі розвитку конфліктної ситуації може змінитися ситуація або відносини між сторонами, що конфліктують. У такому разі можна говорити про загасання конституційного конфлікту, коли він втрачає актуальність та значущість для сторін.

У підсумку важливо провести оцінку результатів конституційного конфлікту. Враховуючи вагоме соціальне значення кожного конституційного конфлікту, необхідно надати об'єктивну оцінку кожному з них задля оптимізації подальших процесів державотворення.

Поняття наслідків конституційного конфлікту пов'язане із «проблемою «ціни конфлікту», тобто співвідношенням матеріальних, духовних, людських та інших витрат на ведення конфліктних дій з якістю отриманої перемоги, її відповідності очікуванням сторін конфлікту» [51, с. 237].

2.2. Медіація як спосіб врегулювання конституційних конфліктів

Концепція контрольованої комунікації, яка створювалася як один з варіантів аналітичного методу вирішення проблем, дозволила практикам розробити новий напрямок у врегулюванні конфліктів, а саме посередництво у веденні переговорів – медіацію.

У конституційно-правовому конфлікті сторона (сторони), як правило, здійснюють пошук у вирішенні проблеми різними способами. Д. Лікарчук зазначає, що «поряд з «агресивними» методами вирішення конфліктних ситуацій є способи, що дозволяють їх «м'яко» вирішувати. Наприклад, розповсюдженими «м'якими» способами врегулювання конфліктів в «developing countries» – вважається компроміс, консенсус, переговори, діалог, дебати та більш новітній метод – медіація» [45, с.108].

Формальне визначення медіації міститься у ст. 1 Типового закону ЮНСІТРАЛ (Комісії ООН з міжнародного торгового права) за 2002 р. щодо міжнародних комерційних арбітражних процедур, згідно з якою «медіація може бути визначена як —процес, коли сторони залучають третю особу або осіб з метою надання ними допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними. Мировий посередник не має права нав'язувати сторонам способи врегулювання спору» [66].

Медіація – це переговори за участю третьої, нейтральної сторони, що допомагає сторонам конфлікту подолати спотворення сприйняття конфліктної ситуації і після аналізу конфліктної проблеми виробити найбільш вигідні варіанти вирішення. У сучасному розумінні медіація з'являється у США на початку 1970-х років, а наприкінці ХХ початку ХХІ століття поширюється в Європі. На сьогоднішній день медіацію як

спосіб альтернативного вирішення спорів в різних сферах життєдіяльності використовують в більшості країн Європейського Союзу, де цей інститут отримав нормативне закріплення.

Медіація є самим м'яким способом альтернативного вирішення юридичних конфліктів. Її варто розглядати як в широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому значенні медіація – це врегулювання конфлікту через нейтрального посередника (неофіційного або офіційного), яке може застосовуватися як в державно-правовій, так і в будь-якій іншій сфері суспільного життя. У вузькому значенні медіація – це особливий метод надання конфліктуючим сторонам посередницьких послуг, який полягає в наданні кваліфікованої допомоги і пошук взаємовигідного компромісної угоди шляхом переговорів, в яких бере участь третя незалежна сторона [40, с. 20-22].

Медіацію використовують здебільшого для вирішення приватно-правових спорів, а можливість застосування при вирішенні публічно-правових спорів є доволі дискусійним [59, с. 245-256]. Так, Верховний Суд України у зауваженнях та пропозиціях до одного з проектів Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 2425а-1 від 3 липня 2013 року) зазначає, що «процедури медіації не можуть застосовуватися у сфері публічного владного управління, виконання своїх управлінських функцій на основі законодавства суб'єктами владних повноважень» [29].

Проте досвід зарубіжних країн (Австралії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, США) говорить про існування позитивної практики використання медіативних процедур у конфліктах із органом публічної адміністрації, яка здійснюється у як у позасудовий, так і судовий спосіб.

Досліджуючи процеси становлення інституту медіації в системі публічного управління З.В. Красіловська наголошує, що «... техніка медіації є доцільною не лише у врегулюванні спорів із суб'єктом владних повноважень та фізичними чи юридичними особами, чи між

суб'єктами владних повноважень, у судовий чи позасудовий спосіб, а й при урегулюванні конфліктів та прийнятті управлінських рішень місцевими громадами які виникають з приводу перейменування вулиць, міст, сіл, селищ, повалення чи встановлення пам'ятників, євроінтеграції чи проросійськості, об'єднання територіальних громад та адаптації у них вимушених переселенців, проблем забезпечення учасників АТО земельними ділянками та багато інших питань, які є актуальними в умовах сьогодення» [40, с.168].

На переконання зарубіжних дослідників «медіація як метод врегулювання конфліктів може застосовуватись в тому числі й в процесі вирішення політичних конфліктів» [3], при врегулюванні міжнародних конфліктів [16]. Серед вітчизняних дослідників цю думку підтримує Д. Лікарчук, говорячи про можливість «застосування медіації при врегулюванні парламентських конфліктів» [45], А. Мамедова пропонує застосовувати медіацію при вирішенні муніципальних конфліктів [47, с.174-175], О. Антонюк – при вирішенні міжнародних конфліктів [8] ін.

Інтеграція медіації є стійкою тенденцією сучасної правової практики. Медіаційні технології можуть стати запорукою сталого розвитку демократичної держави. Але не всі конституційні конфлікти підлягають урегулюванню за допомогою медіації. Тут доцільно звернутися до їх класифікації.

Беручи за основу класифікації форму, виділимо та проаналізуємо такі типи конституційних конфліктів: 1) правові (юридичні) та 2) політико-правові. Перший вид конституційних конфліктів виникає в процесі вчинення конституційних правопорушень (деліктів) та виникнення конституційних спорів (нормативних, компетенційних та ін.). Їх вирішення має відбуватися з використанням юридичних засобів і процедур в т.ч. і судових. До другого типу належать конфлікти політико-правові. Їх вирізняє те, що виникають вони внаслідок «розбіжностей між суб'єктами публічно-владних відносин в процесі

реалізації ними повноважень в межах компетенції (наприклад, в процесі формування коаліції депутатських фракції, кадрового формування уряду, законодавчому процесі, виробленні та прийнятті спільних рішень органами виконавчої влади та ін.)» [33, с. 45]. Формами прояву їх є конституційні суперечності, конституційна конфронтація, конституційна криза. Причинами виникнення таких конфліктів є конституційні колізії, дефекти, прогалини тощо.

Н. Верлос вважає за доцільне зазначити, що «медіація може застосовуватись не до будь-якого конституційного конфлікту, наприклад, компетенційні спори, конституційні правопорушення (делікти), нормативні спори (конституційні скарги, тлумачення, перевірка конституційності нормативно-правового акту) та ін. слід вирішувати лише через спеціально уповноважені органи, якими є Конституційний Суд України та адміністративні суди. Натомість у разі виникнення конституційних конфліктів в процесі виконання суб'єктами конституційних правовідносин дискреційних повноважень, у разі підвищення соціальної напруги між громадянським суспільством та публічною владою, у разі політичного протистояння в парламенті та ін. варто застосовувати медіаційні технології для досягнення консенсусу та вироблення оптимальної моделі урівноваження публічно-владних інтересів» [21, с. 21].

Протистояннями супроводжується також процес взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин, метою якої є реформування суспільно-політичного ладу та модернізація Конституції України. Збільшує ймовірність виникнення конституційного конфлікту і трансформація форми державного правління з президентсько-парламентської в парламентсько-президентську. Все це може призвести до деформації системи стримувань і противаг.

В аналітичному звіті Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам за сприяння Центру політико-правових реформ та

Центру конституційних трансформацій виділяються чотири принципові виклики для конституційної стабільності в Україні: «1) повторюваний інституційний конфлікт між Президентом, Прем'єр-міністром та Парламентом, який заганяє в тупик усю політичну систему та унеможлиблює ефективний парламентаризм; 2) президентство, яке тяжіє до автократичних тенденцій; 3) фрагментарна та слабка партійна система, що підриває спроможність узгодженої роботи парламенту; 4) низька конституційна культура та слабкий Конституційний Суд, що проявляється через нерегулярні, політично-мотивовані, односторонні зміни Конституції» [73].

Медіацію абсолютно справедливо можна розглядати як один з аспектів формування громадянського суспільства і його інститутів, в рамках якого реалізуються такі цінності, як свобода громадян, утвердження начал справедливості і безпеки. Наявність громадянського суспільства є основною умовою існування правової держави. Правова держава завжди заснована на співпраці. Сьогодні функції управління, засновані на формулюванні вказівок, поступилися місцем більшою мірою процедурам, які засновані на консенсусі, тобто відбувається руйнування ієрархії, коли конфлікти вирішуються розпорядженнями згори.

Класична модель медіації ґрунтується на таких принципах:

- добровільності, так як вона можлива лише тоді, коли учасники конфлікту з власної волі вступили в переговори з метою досягнення взаємовигідного результату;
- конфіденційності: між суб'єктами конфлікту і медіатором укладається договір про конфіденційність відомостей;
- рівноправності (рівноправність сторін у прийнятті рішень);
- співробітництва – суб'єкти конфлікту не змагаються один з одним, не протистоять в ході примирної процедури, а з урахуванням

наявної у них інформації прагнуть досягти взаємовигідної згоди, співпрацювати один з одним;

– неупередженість процесу, так як медіатор не зацікавлений в результаті вирішення спору, він виконує роль помічника, а не судді, його метою є примирення сторін учасників спору.

Вказуючи на особливості конституційного конфлікту Н. Верлос зазначає, що «дотриматись ustalених принципів досить складно, а в деяких випадках взагалі неможливо, тому її застосування в деяких випадках може мати квазімедіативний характер мирного урегулювання зазначених категорій конфліктів з огляду на неможливість дотримання традиційних принципів» [21, с. 22].

Наприклад, принцип конфіденційності процесу має на увазі приватний порядок вирішення спору, неприпустимість розголошення інформації, отриманої в ході проведення медіаційної процедури, і дозволяє зберегти репутацію сторін. Весь процес носить закритий характер, кількість присутніх осіб суворо обмежена беруть участь в переговорах. Дотриматись цього принципу в ході вирішення конституційного конфлікту майже неможливо зважаючи на широке коло учасників процесу. Громадськість має право бути поінформованою про перебіг конфлікту і про заходи, що здійснюються для його вирішення, особливо якщо стороною конфлікту є орган публічної влади.

Принцип незалежності і неупередженості особи має на увазі самостійність третьої особи, її незалежність і невідчужуваність жодній зі сторін конфлікту, а також її здатність до справедливих і об'єктивних думок і переконань щодо сторін (однієї або обох) і предмета спору. Складність реалізації цього принципу в конституційній конфліктології пояснюється тим, що доволі складно знайти політично нейтрального медіатора.

Аналіз досліджень Н. Верлос та З. Красіловської дає змогу зробити висновок про виняткові особливості застосування медіації при вирішенні конституційно-правових конфліктів.

Як правове явище рецепція є одним із затребуваних інструментів модернізації права. Це пояснюється, перш за все, тим, що правові системи всіх країн ніколи не існували і не існують ізольовано. Вони тісно взаємодіють, ведуть нескінченний культурний діалог. На практиці процес застосування нових елементів у діючій правовій системі може привести не тільки до потрібного результату, але і до безлічі небажаних наслідків. Таким чином, можна стверджувати, що явище включає в себе процес реалізації в новій правовій системі елементів права або культури іншої держави, тобто запозичується на додачу із запланованим і те, до прийняття чого держава-реципієнт може бути просто не готова. Такі позапланові доповнення здатні породжувати відхилення від тих якісних змін, які спочатку передбачалися реципієнтом. Навіть одні й ті ж соціально-правові явища, включені в різні контексти історичних, національних, психологічних особливостей даної країни, можуть мати діаметрально протилежні ефекти. Користування текстами країни-донора призводить до нової інтерпретації цих текстів країною-реципієнтом. З такої нової інтерпретації неминуче виростають нові смисли, реалізовані в людській діяльності. Тому враховуючи специфіку конституційно-правових конфліктів медіаційні процедури при їх вирішенні повинні додатково ґрунтуватись на принципах консенсусу та компромісу.

Консенсус являє собою засновану на нормах чинного законодавства згоду учасників правових відносин, виражену в консенсуальному акті, і спрямовану на пошук взаємоприйняттого результату, що досягається за допомогою узгодження бажань суб'єктів з метою задоволення їх прав і законних інтересів, а також усунення протиріч між ними. Підвищення ролі і значення правового консенсусу є одним з характерних процесів демократичної держави. Посилення і

поглиблення правового регулювання суспільних відносин за допомогою консенсусу як ефективного засобу впливу на життя людей становлять об'єктивну необхідність на сучасному етапі.

Як результат досягнутої згоди правовий консенсус є мету, заради якої сторони вступають в консенсуальні правовідносини. Побудова консенсусного діалогу між владними інститутами та громадянським суспільством має сприйматися як альтернативний спосіб вирішення конституційно-правових спорів. В якості посередників можуть залучатися громадські організації, політичні партії, незалежні експерти, вчені тощо. Наприклад, Х. Бесемер пропонує «в сфері вирішення конституційних конфліктів в парламенті застосовувати медіаційні тренінги для голів комітетів (конструктивні слухання замість словесних баталій)» [18, с. 61]. Сторони повинні спільно шукати варіанти вирішення проблеми, оскільки метою медіації є досягнення такого рішення, яке вигідно обом сторонам конфлікту.

Підсумком процедури медіації стає медіаційна угода, в якій прописані конкретні умови вирішення цієї спірної ситуації як оптимальне вирішення проблеми з урахуванням балансу інтересів та прийнятним для кожної зі сторін спору варіантом. Умови угоди не повинні суперечити закону, повинні носити правовий характер, бути здійсненими і знаходитися в рамках заявлених позовних вимог, не порушувати прав і законних інтересів інших осіб. Проте на практиці такі угоди без належної нормативно-правової регламентації зазначеної процедури реалізувати досить складно.

Правовий компроміс виступає досить ефективним засобом попередження та вирішення цілого ряду соціально значущих конфліктів. Він полягає у виробленні взаємоузгодженого раціонального рішення на підставі взаємних поступок. Соціальна корисність правового компромісу проявляється як в його здатності виступати специфічним засобом

профілактики конституційного конфлікту, так і найбільш ефективним з точки зору держави і суспільства інструментом його вирішення.

Слушною є думка, що «інститут медіації органічно вбудовуватиметься в модель управління «good governance» («належне урядування») через взаємодію громадських, державних, самоврядних інститутів, та таких його рис як: відповідність принципу верховенства права, прозорість, орієнтація на консенсус, рівність та врахування інтересів, відповідальність, ефективність і результативність» [75].

Окрім аргументів про необхідність та важливість впровадження інституту медіації в практику вирішення конституційних конфліктів, необхідно враховувати і ті загрози, які можуть виникнути при запозиченні та впровадженні зарубіжного інституту.

Звернення сторін правового спору до послуг медіатора з метою врегулювання розбіжностей свідчить про їхній намір прийти до взаємовигідного рішення, проте участь в медіації не є гарантією подальшої добросовісної поведінки сторін медіаційної процедури, кожна з яких прагне задовольнити насамперед власні інтереси.

До найбільш істотних недоліків медіації, при її застосуванні для вирішення правових конфліктів, можна віднести:

1) в медіації складніше бути впевненим в професіоналізмі медіатора, ніж судді в судовому процесі, тим більше що медіатор, як передбачається, повинен виступати як фахівець відразу в декількох областях, що на практиці виливається в поверховість знань в кожній зі сфер. Так, в процесі вирішення конституційних конфліктів медіатор повинен мати додаткові спеціальні знання з конституційного права, політології, соціології та ін. У цьому контексті дослідники Дж. Беркович та Дж. Рубін наголошують, що «в якості медіатора можуть виступати міжнародні діячі, релігійні особистості, академічні вчені, представники уряду, транснаціональні організації, міжнародні організації чи інші особи, органи чи організації залежно від характеру суперечки» [17, с.

16]. Ми не погоджуємося з включенням до цього переліку міжнародних організацій, оскільки їх залучення може спричинити активне їх втручання у внутрішньополітичні відносини, ставлячи під загрозу національний суверенітет.

2) більш сильні сторони отримують можливість нав'язувати свою точку зору слабким, оскільки медіація (в силу своєї неформальності) надає менше процесуальних гарантій, ніж судовий розгляд або арбітраж;

3) невизначеність алгоритмізації процедури медіації; в результаті особи, які вдаються до медіації, можуть не мати жодного уявлення про те, як вона повинна проводитися найбільш ефективно;

4) проблема добровільності та добросовісності при виконанні медіаційної угоди учасниками конституційного конфлікту через недостатньо високий рівень їх конституційної правосвідомості та готовності до компромісу. Для підвищення правової культури громадян та усвідомлення ними необхідності рецесії інституту медіації необхідно здійснювати поступову правороз'яснювальну роботу, спрямовану на усвідомлення громадянами ролі медіації як додаткової можливості мирного вирішення конституційних конфліктів цивілізованими способами саморегуляції.

Інтеграція медіації є стійкою тенденцією сучасної правової практики. Знання юристом основ способів альтернативного вирішення спорів взагалі і медіації зокрема, інформування про можливості альтернативного вирішення спорів осіб, які звернулися за правовою допомогою, розкриття переваг процедури медіації стає невід'ємною частиною професійної компетентності представників юридичної професії. Все це говорить про те, що формування і розвиток примирювальних процедур в сучасній Україні розглядається як один із пріоритетних напрямків подальшої еволюції вітчизняного правосуддя.

Для інституціоналізації процедури медіації Верховною Радою України неодноразово робились спроби прийняти Закон України «Про

медіацію» (проекти № 8137 від 21 лютого 2011 р. [52], № 2425а від 26 червня 2013 р.[53], № 2480 від 27 березня 2015 р.[54], № 3665-1 від 29 грудня 2015 р.[55]). 3 листопада 2016 року Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України про медіацію (реєстраційний № 3665), проте ця спроба не увінчалась успіхом.

Таким чином, інститут медіації, який вже багато років успішно існує в Європі і США, в нашій державі перебуває в зародковому стані. З одного боку, вітчизняний законодавець, запроваджуючи в правову систему нові реалії, має можливість узагальнити весь накопичений досвід їх існування в країнах зарубіжжя і не повторювати помилок, допущених попередниками; з іншого – не можна заперечувати своєрідність історичного шляху України, специфіку її соціально-регулятивного підґрунтя, яке значно впливає на становлення і розвиток всіх, без винятку, правових (і політичних) інститутів, в тому числі і інституту медіації.

У підсумку можна зазначити, що вирішення конституційних конфліктів із застосуванням процедури медіації є інноваційною практикою, успішність впровадження якої залежить від готовності українського суспільства сприйняти ці способи, від готовності нормативно-правового поля, від наявності методик, алгоритмів та механізму медіаційної процедури та спеціалістів-медіаторів.

Про те ж, який відбиток «накладе» вітчизняна соціально-правова та культурна дійсність на цю ідею законодавця, чи стане медіація ефективним способом вирішення спорів або так і залишиться фікцією, істотно деформується або збереже свою сутнісну і функціональну «чистоту», можна буде судити лише через багато років за результатами прийняття закону про медіацію та узагальнення накопиченої практики його застосування.

ВИСНОВКИ

Однією з істотних ознак відносин, що складаються в суспільстві, є їх конфліктність. У зв'язку з цим сенс існування права полягає не тільки в підтримці певного порядку за допомогою регулювання суспільних відносин, а й в попередженні та вирішенні індивідуальних і соціальних конфліктів і суперечок. Конфліктність і суперечливість характерна і для відносин, які складають предмет конституційного права.

Розмаїття авторських позицій та наукових підходів зумовило зростання неузгодженостей у найменуванні та визначенні основних понять, якими оперує конституційна конфліктологія.

Наука конституційного права використовує різні поняття, а саме «політичний конфлікт», «конституційний конфлікт», «державно-правовий конфлікт», «державно-правовий політичний конфлікт».

В юридичній літературі відсутнє єдине трактування поняття «конституційний конфлікт» як правової категорії. Дослідники пропонують розглядати конституційний конфлікт як вид юридичного конфлікту, що являє собою протистояння у процесі взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин, спрямоване на визнання, задоволення, захист своїх соціально значущих інтересів, потреб, цілей.

Інші визначають конституційний конфлікт як конфронтаційне зіткнення суб'єктів конституційних відносин з приводу основних прав і свобод особистості, публічної влади, змісту та особливостей реалізації повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших об'єктів конституційних відносин, що порушують або несуть потенційну загрозу порушення основоположних конституційних цінностей, норм та принципів конституційного права. Конституційний конфлікт також можна розглядати як форму взаємодії суб'єктів державно-правових відносин, спрямовану на розв'язання

протиріч у питаннях визнання, реалізації та захисту конституційних інтересів учасників цієї взаємодії.

При цьому головною відмінністю конфліктів визнається те, що вони не обов'язково пов'язані зі спором про право. Предметом конституційних конфліктів можуть також виступати суперечності з приводу формування права чи його застосування, порушення та скасування конституційно-правових норм.

Узагальнивши точки зору вчених, конституційний конфлікт пропонується визначити як вид взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин, в основі якого лежить протиріччя сторін, які прагнуть до володіння конституційними цінностями або їх захист.

В якості критеріїв класифікації конституційних конфліктів беруться лише змістовні ознаки конституційних конфліктів. Застосування таких критеріїв дає можливість побудувати класифікацію та надати описову характеристику будь-якому конституційному конфлікту. При систематизації конституційних конфліктів доцільно виділити такі основні класифікаційні одиниці: функції, масштаби, форми, об'єкти, предмети, суб'єкти.

Конституційний конфлікт може бути вирішений шляхом використання юридичних, політичних або неправових способів. Юридичними способами вирішення конституційних конфліктів виступають вирішення спорів органами судового конституційного контролю, застосування процедур, передбачених конституцією (відставка уряду, розпуск законодавчого органу, імпічмент президента), застосування погоджувальних процедур уповноваженими суб'єктами, застосування заходів федерального втручання, розгляд питання на референдумі. До політичних способів належать переговори та укладання політичних угод. Використання військової сили і позаконституційного тиску є неправими способами вирішення конституційних конфліктів.

Конституційно-правові конфлікти доцільно, як і будь-яку правову аномалію, в першу чергу, попередити, ніж потім вирішувати. У будь-якому випадку, конфліктами і ризиками їх виникнення необхідно управляти з тим, щоб побудувати ефективну правову систему, здатну чинити опір конфліктогенам.

Попередження виникнення конституційно-правових конфліктів має на меті запобігання порушенню конституційних норм, забезпечивши тим самим безпеку особистості, суспільства і держави. Найбільш ефективним способом попередження конфліктів є усунення їх причин, що досягається різними методами, серед яких, наприклад:

- підвищення наукового характеру правотворчості;
- правове моделювання, прогнозування ефективності проектованої правової норми, правовий експеримент, заходи стратегічного планування, правовий моніторинг;
- підвищення рівня правосвідомості та правомірної поведінки, досягнення високої якості закону, внутрішньої узгодженості системи законодавства та ін.

Серед засобів впливу на конституційний конфліктний процес можна виділити проведення громадських слухань, політичних переговорів та консультацій. Цей перелік не є вичерпним, проте такі засоби є найбільш поширеними у політичній практиці.

Тенденції, що чітко намітилися в останні десятиліття, свідчать про зростання ролі механізмів самостійного врегулювання виникаючих спірних правовідносин, коли суб'єкти права самі встановлюють правила поведінки і контролюють їх дотримання. Спектр процедур і способів альтернативного вирішення конфліктів постійно розширюється. Особливе місце в цьому відводиться медіації, яка є інноваційною практикою вирішення (врегулювання) конституційних конфліктів Її можна визначити як процес врегулювання спору, процедура примирення сторін за участю посередника, який допомагає сторонам прийти до

взаємоприйняттого рішення. Медіація являє собою процедуру не оцінки подій, обставин, дій сторін, а процес переговорів, в ході яких учасникам конфлікту надається можливість самостійно прийняти рішення. Основною особливістю медіації як процедури вирішення спору є вирішення спору за принципом вииграш-вииграш. Тобто кожна сторона повинна бути задоволена прийнятим рішенням, це в подальшому виступає в якості необхідної і найважливішої гарантії його виконання.

Специфіка конституційного конфлікту не завжди дозволяє враховувати класичні принципи, на яких будується медіаційна процедура: добровільність, активність, нейтральність (незалежність), конфіденційність, відповідальність та ін. Тому застосування медіативних процедур в деяких випадках може мати псевдомедіативний характер мирного урегулювання конституційного конфлікту. Завданням держави має стати необхідність поступової розробки нормативно-правової основи для впровадження інституту медіації з чітко регламентованими методиками, алгоритмом та процедурою медіації. Перспективним напрямком вирішення конституційно-правових конфліктів має стати налагодження діалогу між суб'єктами конституційних правовідносин. Також існує необхідність перегляду векторів конституційного будівництва, пріоритетним з яких має стати оновлення способів вирішення (врегулювання) конституційних конфліктів.

Вирішення конституційних конфліктів в Україні ускладнене такими обставинами. По-перше, це незавершеність формування нормативно-правової бази для проведення якісних політичних, економічних та інших перетворень в українському суспільстві. Наслідком прийняття конституційних актів на основі політичних компромісів є існування прогалин та суперечностей, що ускладнює процес конституційно-правового регулювання.

По-друге, наявність чинників, що дестабілізують вітчизняну політичну систему: високий рівень правового нігілізму та низький рівень правової культури. Це у свою чергу призводить до нехтування конституційними нормами, недотримання політичних зобов'язань з боку суб'єктів конституційних правовідносин. Відтак, проблема пошуку шляхів запобігання конституційним конфліктам, вироблення механізмів впливу на них, способів зменшення їх негативних наслідків та збільшення їх позитивного впливу на розвиток конституційного процесу залишається актуальною і потребує подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Colon-Rios J. The Second Dimension of Democracy: the People and Their Constitution. *Victoria University of Wellington Legal Research Papers*. 2011. Vol.1. Is. 4.
2. Fisher L. Constitutional Conflicts between Congress and the President. Princeton: Princeton University Press, 1985. 372 pp.
3. Haynes J. M., Haynes G. L., Fong L. S. Mediation: Positive Conflict Management. Albany, NY: State University of New York Press, 2004 316 p.
4. Kashyar S. C. Indian Constitution: Conflicts and Controversies. New Delhi : Vitasta Pub., 2010. 415 pp.
5. Zucca L. Conflicts of fundamental rights as constitutional dilemmas. *STALS Research Paper*. 16/2008. P. 19–37.
6. Авксентьев В. А. Этнические конфликты: история и типология. *СОЦИС*. 1996. № 12. С. 43-49.
7. Американська революція: конституційний конфлікт. URL: <https://www.libertyclassroom.com/courses/the-american-revolution-a-constitutional-conflict>
8. Антонюк О. А. Міжнародна публічна медіація: у пошуках максимальної ефективності Часопис Київського університету права. 2015. № 2. С. 348-354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_85
9. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учеб. для вузов. М.: ЮНИТИ, 2002. 551 с.
10. Барабаш Ю. Державно-правовий конфлікт як категорія науки конституційного права. *Форум права*. 2008. № 2. С. 15-20.
11. Барабаш Ю. Державно-правові конфлікти в сучасній Україні: причини, наслідки, вибори як форма їх розв'язання. *Суспільство і демократія*. 2007. № 2(8). С. 28-32.

12. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2009. 20 с.
13. Барак А. Соразмерность: конституционные права и их ограничения. Кембридж : Cambridge University Press, 2012. P. 83–98.
14. Барбер Дж. П. Родезия: конституционный конфликт. *The Journal of Modern African Studies*. Vol. 4. No. 4 (Dec., 1966). Pp. 457–469.
15. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права. СПб, 2006. С. 389.
16. Беркович Дж. Су-Ми Ли Посредничество в международных конфликтах: изучение эффективности директивной стратегии. *Journal of Peace Sciences*. 2003. Volume 8, №1. URL: http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol8_1/Bercovitch.html
17. Беркович Дж., Рубин Дж. Медиация в международных отношениях. London: Macmillan and New York: St. Martin's Press. 1992 eds., pp. 6-29
18. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н.В. Маловой. Калуга: Духовное познание, 2005. 176 с.
19. Бесчастный В.М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2008. 467 с.
20. Бондарчук О.І. Конфліктологія: Навч.-метод. Комплекс / О.І. Бондарчук, Н.Л. Коломінський, М.І. Пірен / АПН України; Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Факультет менеджменту та психології. К.: Міленіум, 2004. 32с.
21. Верлос Н.В. Медиация в процесі вирішення (врегулювання) конституційних конфліктів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2018. Том 29 (68) № 3. С. 18-25.
22. Воронов І.О. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної злагоди. К.: Генеза, 2005. 320с.

23. Глухова А. В. Политические конфликты : основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). М.: Эдиториал УРСС, 2000. 72 с.
24. Гришина Н.В. Конфликтология. Социология: энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко и др. Минск: Книжный Дом, 2003. С. 458-460.
25. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Зарубежная социология XX века: хрестоматия; тексты* / отв. ред. В.Г. Городяненко. Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2001. С. 259-263.
26. Джаспер де Раадт Оспариваемые конституции: конституционный дизайн, конфликты и изменения в посткоммунистической Восточной Центральной Европе. Амстердам. 2009. С. 9.
27. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: монографія. Одеса: юридична література, 2008. 240 с.
28. Єзеров А.А. Конституційний делікт як особлива форма конституційного конфлікту. *Юридичний вісник*. 2007. № 2. С. 17 – 24.
29. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 2425а-1 від 3 липня 2013 року): Висновок Верховного Суду України URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>
30. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. М.: Аспект-Пресс, 1995
31. Іванов В.М. Юридична конфліктологія: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. /В.М. Іванов, О.В. Іванова / Міжрегіональна академія управління персоналом. К. : МАУП, 2004. 224с.
32. Капитонов Э.А. Социология XX века / Э.А. Капитонов. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 455 с.
33. Кареев Д. В. Типология конфликтов как исследовательская проблема. *Личность. Культура. Общество*. 2004. Вып. 4. С. 41-51.

34. Клімова Г. Юридичний конфлікт: причини і сутність. *Вісник Парну*. 2002. № 1. С. 99-105.
35. Козер Л. Теории конфликта. *Зарубежная социология XX века: хрестоматия; тексты* / отв. ред. В.Г. Городяненко. Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2001. С. 250-252.
36. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
37. Конституционный конфликт в Нигерии. *The World Today*. Vol. 23. No. 7 (Jul., 1967). Pp. 301–308.
38. Конституційне право України / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.
39. Конфликтология / А.Я. Кибанов, И.Е. Ворожейкин, Д.К. Захаров, В. Г. Коновалова; Под ред. А. Я. Кибанова. 2-е изд., перераб. И доп. М.: ИНФРА-М, 2006.
40. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. кандидата наук з державного управління: 25.00.01 теорія та історія державного управління, Одеса, 2017. 221 с.
41. Криесберг Л. Конструктивная трансформация конфликта. *Конфликтология*. 2009. № 1. С. 4.
42. Кривцова В.М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 11.
43. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология / РАН. Центр конфликтол. исслед. М., 1995. 317 с.
44. Ли Х.П. Конституционные конфликты в современной Малайзии. Куала Лумпур: Oxford University Press, 1955. 155 pp.

45. Лікарчук Д. С. Основні способи вирішення парламентських конфліктів у сучасній Україні. Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 3. С. 107-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_6
46. Макеев С., Коваліско Н. Глобальний і локальний діалект нарративу про нерівність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. №4.
47. Мамедова А.І. Муніципальний конфлікт: конституційно-правові засади розуміння та визначення: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.02. Маріуполь, 2016. 247 с.
48. Никитина А. В. Конституционно-правовые споры: монография. М. : Норма : ИНФРА-М, 2018. 320 с.
49. Основи політології : Навчальний посібник / Брегеда А. Ю. К.: КНЕУ, 2000. 312 с.
50. Оценка результатов: управление конфликтами и долговечность мира. Мудрый справочник по разрешению конфликтов. URL:https://pdfs.semanticscholar.org/8e35/30a73e60b8e4343c0c24814017940d9e8b24.pdf?_ga=1.149652918.1667722968.1477589740
51. Политологический словарь. В двух частях ; науч. ред. А.А. Миголатьев. - Ч.2. - М., 1994. - 319 с.
52. Про медіацію: Проект Закону від 21.02.2011 р. № 8137 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7
53. Про медіацію: Проект Закону від 26.06.2013 р. №2425а URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637
54. Про медіацію: Проект Закону від 27.03.2015 р. № 2480 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558
55. Про медіацію: Проект Закону від 29.12.2015 р. №3665-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620
56. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України № 1861-VI від 10.02.2016 р. (Редакція від 25.09.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

57. Пряхина Т.М. Конституционная доктрина современной России: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2004. С. 367.
58. Пряхина Т.М. Конституционные конфликты. *Государство и право*. 2004. № 11. С. 20.
59. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С.245-256
60. Словник термінів з правової конфліктології. Х. : Право, 2006. С. 79-80.
61. Социологический словарь. Минск, 1991. 580 с.
62. Социология права : учебник / В.М. Сырых, В.Н. Зеленков, В.В. Глазырин и др. ; под ред. проф. В.М. Сырых. М. : Юстицинформ, 2004. 464 с.
63. Суїні Р. Дж. Конституционный конфликт и американская революция. Вашингтон: McDonough School of Business Georgetown University, 2004. P. 25.
64. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доп. К. : ЮрінкомІнтер, 2008. 694 с.
65. Тетерин А.В. Конституционное противоборство (опыт сравнительного анализа). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2015. № 12. С.169-172.
66. Типовой закон Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли о международной коммерческой согласительной процедуре от 24.06.2002 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117
67. Тихомиров Ю.А. Юридические конфликты: природа, виды, преодоление. *Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения*. 1994. № 6. С. 56.

68. Тодика О. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства / О. Тодика. Х.: Право, 2007. 480 с.
69. Тодика О. Причины возникновения государственно-правовых конфликтов в сфере народовластия. *Юридический вестник*. Одесса, 1998. С. 71-77.
70. Третьяк И. А. Конституционно-правовое принуждение в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Омск. С. 41.
71. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2008. 656 с.
72. Халипов В.Ф. Энциклопедия власти. М.: Академический Проект; Культура, 2005. С. 542.
73. Чоудрі С., Седеліус Т., Кириченко Ю. Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи: аналітичний звіт. Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам; Центр політико-правових реформ, Центр конституційних трансформацій. 2018. URL: http://pravo.org.ua/img/zstored/files/semi-presidentialism-and-inclusive-governance-_in-ukraine-UK.pdf
74. Шульга М. Деструкція влади (замість післямови). Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2008. - 656 с.
75. Що таке «належне урядування»? *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. URL: <http://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>
76. Юридический конфликт: процедуры разрешения / В.Н.Кудрявцев. М.: Центр конфликтологических исследований РАН, 1995. С. 50.

77. Юридический конфликт: Сферы и механизмы / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М., 1994. Ч. 2. Юридическая конфликтология. С. 5.